

ներշնչում մեզ, Ո՛չ թէ այն մարդն է ամենից շատ ապրել, որ ամենից շատ տարիներ է անցրել, այլ նա, ով ամենից շատ է զգացել իր կեանքը: Շատերին են թաղել հարիւր տարեկան հասակում, որ հենց իրենց ծննդեան վայրկեանին մեռել են: Աւելի լաւ կլինէր, եթէ դրանք երիտասարդութեան միջոցին դերեզման իջած լինէին, գոնէ մինչև այն ժամանակ ապրած կլինէին:

33. Մեր բոլոր իմաստութիւնը կայանում է ստրկական նախապաշարմանց մէջ, մեր բոլոր սովորութիւնները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ ստրկութիւն, ծնշումն և բռնութիւն: Քաղաքացի մարդը (քաղաքակրթութեամբ) աշխարհ է գալիս իբրև ստրուկ, ապրում և մեռնում է դարձեալ իբրև ստրուկ. ծննդից յետոյ նրան կապկպում են խանձարուրի մէջ, իսկ մեռնելուց յետոյ՝ դադարի մէջ. որքան ժամանակ որ նա պահպանում է իր մարդկային կերպարանքը՝ կապկպուած է մեր կազմակերպութեան որոշումներով:

34. Ասում են, թէ շատ մանկաբարձներ նորածին երեխաների գլուխները ծնշելով՝ ուղղում են վայելուչ ձև տալ նրանց. և այդ բանը համբերում ենք: Ուրեմն մեր գլխները ճիշտ չեն այնպէս, ինչպէս որ ձևակերպել է Արարիչը, մենք պէտք է նրան ձևակերպենք՝ դրսից մանկաբարձների, իսկ ներսից փիլիսոփաների շնորհիւ: Այս գէպքում Կարայիբները կիսով չափ մեզնից երջանիկ են:

35. Վաղիւ երեխան իր մօր արգանդից դուրս գալով՝ ազատութիւն է վայելում իր անդամները շարժելու և մեկնելու և ահա նրան կրկին նոր կապանքների մէջ են դնում: Գլխին անշարժ գիրք տալով, ոտքերը մեկնելով և երկու ձեռքերը պինդ սեղմելով մարմնին՝ բարուրում են մանկանը և ամեն տեսակ կապանքներով ու ժապաւեններով շրջապատում, որ նրան թոյլ չեն տալիս գիրքը փոխելու՝ նրա բազդիցն է գեռ, որ շնչասպառ չեն անում և գոնէ նախազգուշութիւն բանեցնելով՝ մի կողմի վրայ են դնում, որպէս զի նրա բերանից հոսող հեղուկն անարգել դուրս գայ. նա այնքան ազատութիւն չունի, որ գլուխը մի կողմը դարձնելով՝ հեշտացնէ արտահոսումը: Ի՛նչ

36. Նորածին մանուկը պահանջ է զգում իր անդամները տարածելու, շարժելու և ազատելու այն թմրութիւնից, որի

¹⁾ Բիւֆօնի բնական պատմութիւնից. IV, 190, 12..

մէջ գտնուել են այնքան երկար ժամանակ՝ կծիկի նման փաթածութեամբ: Այժմ թէև ձգուած են նրա ձեռք ու ոտքը, սակայն թոյլ չեն տալիս ազատ շարժուելու, մինչև անգամ գլուխը ձընշուած են գլխակապերով: Կարծես վախենում են՝ չլինի թէ երեւայ, որ իսկապէս ապրում է նա:

37. Այսպիսով մարմնի ներքին մասերի աճման ձգտումն անյաղթելի արգելքների է հանդիպում՝ պահանջուած շարժողութիւնները կատարելու համար: Երեխան յոգնեցնում է իրեն անօգուտ ջանքերով, որ ուժասպառ են անում՝ նրան կամ թէ նրա դարգացումը դանդաղեցնում: Նա աւելի բիչ էր սեղմուած, ձնշուած ու կապակցուած՝ սաղմի ներքնաթաղանթի մէջ, քան այժմ իր խանձարուրդով: Ես չեմ կարծում, որ երեխան ծնւեալով՝ մի բան վատաւած լինի:

38. Այն անգործունէութիւնը և ստիպումները, որի մէջ պահում են երեխայի անդամները, անպայման կերպով արգելք կլինեն արեան և հիւթերի շրջանառութեան. դրանք անկարելի են դարձնում, որ երեխան ուժեղանայ, աճէ և փնտրում են նրա մարմնի կազմութեանը: Այն երկրներում, ուր չափազանցութեան հասնող այդ զգուշացուցիչ միջոցները չեն գործ դրւում, բոլոր մարդիկ մեծ, զորեղ են և լաւ հասակ ունեն: Իսկ այն երկրներում, ուր երեխաներին խանձարուրդում են կապում, լի են սապատողներով, կաղերով, ծոռտնանիւններով, հաշմերով, ծուռ ողնանիւններով և ամեն տեսակ այլանդակուած մարմին ունեցող մարդկանցով: Վախենալով թէ մի՞ գուցէ մարմինն ազատ շարժողութիւնից աճեանայ՝ ձնշումներով են այլանդակում նրան: Ցանկանալով երեխայի հաշմանալու առաջն առնել՝ հենց իրենք են հաշմացնում նրան:

39. Այսպիսի անսիրտ ստիպումները մի՞թէ ազդեցութիւն չի ունենայ ինչպէս մարմնի կազմութեան, նոյնպէս և նրանց հոգեկան տրամադրութեան վրայ: Նրանց առաջին զգացմունքը՝ ցաւ ու տանջանք է. նրանց անելիք ամեն մի շարժողութիւնն արգելքի է հանդիպում: շղթայակապ կալանաւորից աւելի դժբաղդ լինելով՝ նրանք զճշր են ջանք թափում, բարկանում և յալիս: Սրտասուքը, ինչպէս ասում են, նրանց առաջին հնչիւնն է. ես հաւատում եմ. հենց ծնուելու օրից չարչարում ենք նրանց, մեզնից ստացած նրանց առաջին ընծան՝ շղթաներն են, իսկ առաջին անգամ զգացած վարմունքը՝ տանջանք: Միայն նրանց ձայնն ենք ազատ թողնում և նրանք էլ

ինչո՞ւ չպէտք է օգուտ քաղէին այդ հանգամանքից և չգանգատուէին՝ նրանք աղաղակում են իրենց կրած աղէտների համար. եթէ դ՞ու էլ նրանց նման կապկպած լինէիր, նրանցից աւելի բարձր կաղաղակէիր:

40. Ո՛րտեղից է առաջանում այս անմիտ գործածութիւնը.—մի անբնական սովորութիւնից: Այն ժամանակից, երբ մայրերը մոռանալով իրենց առաջին պարտականութիւնը, այլ ևս անձամբ չկամեցան կերակրել իրենց զաւակներին, հարկ եղաւ նրանցը յանձնել վարձկան կանանցը. սրանք օտարածին զաւակների մայր դառնալով և բնութիւնից ներշնչուած չլինելով բուն մայրական զգացմունքներով՝ ամեն կերպ աշխատեցին, որ իրենց բանը հեշտացնեն: Բոլորովին աղատ թողնուած երեխան տւաւ կան հսկողութիւն կպահանջէր, իսկ եթէ նա լաւ կապկած լիւնի, կարելի է մի անկիւն ձգել և նրա աղաղակի վրայ ուշադրութիւն չդարձնել: Եթէ մենք դպեակի անհոգութեան ապացոյցներ չունենք, եթէ մանուկը ձեռքը կամ ոտքը չէ կոտրում՝ այդքանը բաւական է. ո՞վ է հարցնողը՝ թէ նա կնուազի կամ թէ իր ամբողջ կեանքի ընթացքում թուական դիպի: Մենք պահպանում ենք երեխայի անդամները ի հաշիւ նրա մարմնի և այնուհետև ինչ էլ որ լինի՝ դպեակի յանցանքը չէ:

41. Գիտե՞ն արդեօք այն սիրելի մայրերը, որոնք իրենց զաւակների պատճառած գլխացաւանքից ազատ, ուրախութեամբ նուիրում են քաղաքային կեանքի զուարճութիւններին, գիտե՞ն արդեօք դրանք՝ թէ ի՞նչպէս է խնամում զիւզում խանձարութի երեխան: Նոյն իսկ ամենաչնչին պատահական պատճառից երբ երեխան լալիս է, դպեակները խանձարութեամբ մի կապոց լուացքի նման կախում են մեկից և մինչդեռ իրենք առանց շտապելու գործի ետեւիցն են լինում, դժբաղդ արարածը մնում է այդպէս խաչուած ու կախուած գրութեան մէջ: Այդպիսի գրութեամբ գտնուած բոլոր մանուկների դէմքերը կապտադոյն կարմիր են եղել. ստիպմամբ ճնշուած կուրծքը թոյլ չտալով արեան շրջանառութիւնը՝ արիւնը գլխի մէջ է լցւում և այդ պատճառով երեխան այլ ևս չկարողանալով աղաղակել՝ կարծում են թէ շատ հանգիստ է պահում իրեն: Ես չգիտեմ թէ քանի՞ ժամ կարող է դիմանալ երեխան այս գրութեամբ՝ առանց իր կեանքը վտանգելու, սակայն կասկածում եմ, որ կարողանայ շատ երկար դիմանալ:—Այս է ինչպէս երեւում է քարուրի ամենամեծ յարմարութիւններից մէկը:

42. Պնդում են, որ եթէ բոլորովին ազատ թողնէինք մանուկներին, նրանք կարող էին իրենց մարմնին այնպիսի դիրք տալ և այնպիսի շարժողութիւններ անել, որոնք նրանց անդամների կանոնաւոր կազմութեան համար փասակար կարող էին լինել։ Այդ էլ մեր կեղծ իմաստութեան այն դատարկ սովեստութիւններից մէկն է, որ փորձառութեամբ երբէք չեն ճշտուել։ Այն խելացի աղգերի բաղմամբ մանուկներից, որոնք մեծացել են իրենց մարմնի անդամների անսահմանակի զործածութեամբ, ոչ մէկը չէ եղել վերաւարուած կամ փասուած։ Նրանք չեն կարող իրենց շարժողութիւններին այն յոժը տալ՝ որ կարող լինէր նրանցը վառնալու դարձնել։ Եւ եթէ նրանք բռնազօւ գիրք բռնեն, շուտով իրենց զգացած ցաւը կ'իշխեն, որ այդ գիրքը փոխեն։

43. Մեր մաքոյն անգամ չէ անցել գեռ՝ շան լակոտներին կամ կատուի ձագերին բարուրի մէջ փաթածել։ արդեօք նկատուել են այս անփութութեան որ և իցէ փասակար հետեանքները։ Երեխաները հարկաւ աւելի ծանր են, բայց չէ՝ որ նրանք նշնչափ ևս թոյլ են։ Նրանք հազիւ են կարողանում շարժուել ի նչպէս պէտք է իրենց փասէին։ Եթէ նրանց ըստ երկարութեան մէջքի վրայ թողնէինք, նրանք այդ դրութեամբ էլ կ'մեռնէին, կրիայի նման, առանց շրջուել կարողանալու։

44. Արդէն վաղուց է, որ կանայք չէին ուզում իրենց զաւակներին ծիծ տալ։ այժմ էլ բոլորովին չեն ուզում նրանց աշխարհ բերել։ Բնականաբար մէկը հետեւում է միւսին։ Քանի որ մայր լինելն այդպէս տաղաւալի է, միջոց են գտնում բոլորովին ազատուելու մայր լինելու դրութիւնից։ Եւ սեռի աճեցման համար որոշուած գրգիռը դարձնում են նրան փասելու մի միջոց։ Այս սովորութիւնը, ազգաբնակչութեան պակասելու ուրիշ պատճառների հետ ի միասին, գուշակում է Եւրոպայի մերձաւոր ճակատագիրը։ Գիտութիւնները, արուեստները, փիլիսոփայութիւնը և դրանից իր ծագումն առնող բարոյագիտութիւնը շուտով Եւրոպան անապատ կդարձնեն։ Յետոյ նրա բնակիչները կը լինեն վայրենի կենդանիները—մի չնչի՛ն փոփոխութիւն ազգաբնակչութեան։

45. Ես յաճախ տեսել եմ թէ այդպիսի բաներ անող մանկամարդ կանայք ի նչպիսի վարպետութեամբ այնպէս են ձևացնում, իբրեւ թէ ուզում են իրենց զաւակներին ծիծ տալ, բայց ստիպուած են լինում իրենց սիրելի այդ ցանկութիւնից ձեռք վերցնել։ Նրանք ճարտարութեամբ յանցանքը ձգում են

իրենց ամուսինների, բժիշկների և մանականդ. մայրերի՝ վրայ Ամուսնացած մարդը եթէ համարձակուի թոյլ տալ, որ իր կինը երեխային ծիծ տայ, կորած մարդ կլինի. նրան կվատահամբաւեն իբրև մարդասպանի, որից կենը սիրով ազատուել կուզենայ. Խեղահամ ամուսին, դու պէտք է քո հայրական սէրը խողաղութեանը զոհ բերես: Բաղդաւորութիւն է, որ գիւղերում ձեր ամուսիններից աւելի ժուժկալ կանայք կան, բայց աւելի ևս մեծ բաղդաւորութիւն կլինի, եթէ սրանց վատտակած ժամանակը ուրիշների համար չլինի որոշուած:

46. Կանանց պարտաւորութիւնն անժխտելի է, բայց խնդիր է, թէ արդեօք նրանց սովորական անփութութիւնից առաջացած հանգամանքը նշանակութիւն չունի՝ մանուկների համար. արդեօք սրանց համար միենոյն է՝ թէ իրենց մօր ծիծն են ուսում՝ թէ ուրիշները. ու՛մ կարծիքով այս խնդիրը, որտեղ բժիշկները պէտք է վճիռ կայացնեն, կանանց ցանկութեան համաձայն է վճռուած: ¹⁾ Ես ևս աւելի լաւ կհամարէի, որ երեքսն առողջ դայեակի կաթն ուտէր, քան թէ հիւանդ մօր ծիծը ծծէր, եթէ երկուդ կայ, որ երեքսն մի որևէնոր վնաս կստանայ այն արիւնից. որից ինքը սեռուել է:

47. Բայց արդեօք այս խնդրի վրայ միմիայն ֆիզիքական տեսակէտից պէտք է նայել. արդեօք մանուկը մօր կարիքն աւելի քիչ է զգում, քան մայրական կրծքի. Ուրիշ կանայք, նոյն իսկ անասունները կարող են տալ նրան մօր զլացած կաթը, սակայն մայրական խնամատարութիւնն անփոխարինելի է. Այն կինը, որ իր սեպհական մանկան փոխարէն, ուրիշ երեխայ է կերակրում, վատ մայր է. ի՞նչպէս կարող է նա լաւ դայեակ լինել. նա կարող է այդ դռնաւ, բայց հեռոցհեռ, սովորութիւնը պէտք է բնութիւնը փոխէ, բայց այդ միջոցին վատ խնամուած երեքսն կարող է հարիւր անգամ ոչնչացած լինել՝ մինչև որ նրա խնամատարը մայրական քնքշութիւն ձեռք բերէ նրա համար:

48. Հենց այս առաւելութիւնից առաջանում է մի ան-

¹⁾ Կանանց և բժիշկների դաշնակցութիւնը ես միշտ համարել եմ Փարիզի գուարձալի առանձնայատկութիւններից մէկը. Կանանց շնորհիւ բժիշկները հաշակ են ստանում և բժիշկաների շնորհիւ կանայք էլ իրենց կամքն են կատարում. Ըստ այսմ և գաղափար կարելի է կազմել, թէ ի՞նչպիսի ճարտարութեան տէր պէտք է լինի բժիշկը: որ հաշակ ստանայ:

պատեհութիւն. այդ անպատեհութիւնը միայն բաւական էր իւրաքանչիւր հասկացող կնոջն արգելելու, որ թոյլ տայ իր զաւակին ուրիշ կնոջից սնուելու. նա բաժանում է իր մայրական իրաւունքը, այո՛, աւելի ևս իւր մանկանն թտարացնում է իրենից. նա պէտք է ականատես լինի, որ իր զաւակը մի ուրիշ կնոջը նոյնքան սիրէ, որքան իրեն և գուցէ դեռ աւելի էլ. նա պէտք է զգայ, որ երեխայի դէպի իր մայրը՝ տածած բընքշութիւնը մի ողորմութիւն է, իսկ դայեակի համար զգացածը՝ պարտականութիւն. որովհետեւ՝ ումից որ մանուկը մայրական խնամատարութիւն է վայելել, նրան էլ կսիրէ:

49. Այս անպատեհութեան առաջը նրանով են ուղղում առնել, որ մանկանց մէջ արհամարհանք են ներշնչում դէպ իրենց դայեակները, նրանցն իսկական աղախինների տեղ դնելով: Երբ դայեակների գործը վերջանում է, երեխան խլում են նրանց ձեռքից կամ թէ արձակում են և այնուհետեւ այնքան վատ են ընդունում նրանց, որ նրանք էլ զգուշանում են իրենց սանիկին այցելել: Մի բանի տարուց յետոյ երեխան ո՛չ տեսնում է իր դայեակին, ո՛չ էլ ճանաչում նրան: Այն մայրը, որ երեակայում է թէ դայեակի տեղը կըռնի և իր անփութութիւնն անսրտութեամբ է փոխարինում, սխալում է, որովհետեւ անբնական ծծկերից բնորոշ զաւակ դարձնելու փոխարէն, նրա սրտում անշնորհակալութեան զգացմունքն է սնուցանում. նա սովորեցնում է երեխային՝ իրեն կեանք տուողին մի օր նոյնպէս արհամարհել, ինչպէս որ իրեն՝ իր կաթով սնուցանողին:

50. Ես այս կէտի մասին ամենայն լրջութեամբ կեօսէի, եթէ օգտակար խորհրդածութիւնների միշտ նորից գուր տեղն առաջ բերելն այնպէս վհատեցուցիչ չլինէր. այս խնդիրն աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան թէ կարծում են: Եթէ ուղղում ես իւրաքանչիւր մարդու դէպ իր առաջին պարտականութիւնները յետ տանել, մայրերից սկսիր, դու կզարմանաս: Թէ ո՞րքան շատ բան այլ կերպ կլինի: Այս առաջին ապակաշնութիւնից են առաջ գալիս կարգով միւս բոլորը. ամբողջ բարոյական կարգաւորութիւնը տեղից խախտւում է, սրտի ընտանիքի ներքին կեանքը կորցնում է իւր հրապոյրը, հետզհետէ աճող ընտանիքի սրտաշարժ տեսարանն այլ ևս ամուսնուն իր տան հետ չէ կապում և օտարներին էլ յարգանաց սահմանների մէջ չէ պահում. անզաւակ մայրն այնքան էլ յարգուած չէ.

ընտանիքներն այլ ևս մնայուն վայրեր չեն ներկայացնում: սովորութիւնն այլ ևս չէ ամրապնդում արեան կապերը. չկան այլ ևս ո՛չ հայրեր, ոչ մայրեր, ոչ զաւակներ և ոչ էլ քոյր-եղբայրներ. մարդ հազիւ է իրեն ճանաչում, ուրեմն ինչո՞ւ պէտք է սիրէ: Ամեն մէկը միմիայն իր մասին է մտածում դռ-եւ երբ տունը միայն տէրու անապատ է ներկայացնում, զուարճութիւնն էլ պէտք է դուրսը փնտրել:

51. Իսկ եթէ, ընդհակառակը, մայրերը գիշանեն իրենց զաւակներին անձամբ ծիծ տալու, այն ժամանակ բարբերն ինքն ըստ ինքեան կլաւանան և բոլոր սրտերում կսկսեն բնական զգացմունքներ յուզուիլ. պետութիւնն ազգաբնակչութեամբ կլցուի. այն առաջին կէտը միայն կրկին ամեն բան կմիաբանէ: Ընտանեկան կեանքի հրապոյրն անպակասուած բարբերի ամենալաւ հակաթոյնն է: Մանկանց աղմուկը, որ այնքան խանգարող է համարւում, հաճելի կլինի. այն ժամանակ հայրն ու մայրն աւելի կարեւոր կլինեն, միմեանց արժանի և նրանց ամուսնական կապն էլ աւելի սրտանց: Երբ ընտանիքում աշխոյժ և կեանք է տիրում, ընտանեկան հոգսերն մօր ամենասիրելի զբաղմունքը և հօր ամենասիրելի հանգստութիւնը կլինեն: Այսպէս միմիայն այս զեղծման ոչնչացմանը շուտով կհասնի մի ընդհանուր վերածնութիւն. բնութիւնը շուտով իր բոլոր իրաւունքները ձեռք կբերէ, եթէ առաջ կանայք կրկին մայրեր դառնան, շուտով աղամարդիկն էլ կրկին հայրեր և ամուսիններ կդառնան:

52. Սակայն ի զճշտութեամբ խօսում: Նոյն իսկ աշխարհային վայելչութիւնների չափազանց յագեցումն անգամ չի կարող վերջիշխանները կրկին վերականգնել: Կանայքն այլ ևս մայր չեն և չեն էլ լինի, որովհետեւ չեն կամենում այլ ևս: Եւ եթէ նրանք նոյն իսկ կամենային, հազիւ թէ կարողանային էլ. այսօրուայ բարբերին նայելով՝ ամեն մի այդպիսի փորձ անողը իր շրջապատող բոլոր կանանց ընդդիմադրութեան կհանդիպի, որոնք երգուել են հակառակել նրան, որին ուրիշները չեն ուզում հետեւել:

53. Սակայն և այնպէս մինչև այժմ էլ կան այնպիսի առողջ բնութեան տէր մանկամարդ կանայք, որոնք այս կետում վստահանում են հակառակել նորաձեւութեան իշխանութեանը և իրենց քոյրերի աղաղակներին և առանց վհառուելու տոկոսնութեամբ կատարում են այն քաղցր պարտականութիւնը, որ բնութիւնը

դրել է նրանց վրայ, ԵղիշԹէ այս պարտականութիւնը կատարողներին համար որոշուած բարիքներն ուրիշ շատերին էլ դրաւէին դէպ իրենց, Յենուելով մտածողութիւնից առաջացած հետեանքներին և դիտողութիւնների վրայ, որոնք միշտ ինձ համար՝ ճշմարտութիւններ են դարձել, այդ բաղադրիտ մայրերին ես խոստանում եմ ապահով կերպով՝ ճշմարիտ և տեական համակրութիւն իրենց ամուսինների կողմից, ճշմարիտ մանկական քնքշութիւն՝ իրենց տղաների ու աղջիկների՝ կողմից, հրապարակական յարգանք և գնահատութիւն, բարեյաջող ծննդաբերութիւն՝ առանց վատ դէպքերի և հետեանքների, տեական և պնդակալմ առաջութիւն և վերջապէս այն զուարճութիւնը, որ այդ օրինակին կհետեան իրենց աղջիկները և ուրիշների աղջիկների համար էլ օրինակ կլինեն:

54. Որտեղ այլ ևս մայրեր չկան, այնտեղ զաւակներ էլ չկան, նրանց պարտականութիւնները փոխադարձ են. եթէ մէկ կողմից նրանք ճշտութեամբ չկատարուեն, միւս կողմից էլ անհոգութեան կմատնուեն: Մանուկը պէտք է սիրէ իր մօրը՝ նախ քան գիտենալը, որ այդ իր պարտականութիւնն է: Երբ արեան ձայնին չէ նպաստում սովորութիւնն ու սիրալիր խնամատարութիւնը, նա հենց առաջին տարիներում համրանում է և սիրաբ մեռնում է, եթէ կարող եմ այսպէս ասել, ծնունդուց առաջ: Այսպիսով հենց առաջին քայլափոխին բնութիւնից դուրս ենք գալիս:

55. Բայց նոյնպէս բնութիւնից դուրս կգանք, եթէ բոլորովին դրա հակառակ շաւղով գնանք, այսինքն երբ կինը ո՛չ թէ անհոգութեան մատնի իր մայրական պարտականութիւնները, այլ չափազանցութեան հասցնի դրանց: Այդպէս է վարում նա երբ իր մանկանը կուռք է շինում, երբ նրա տկար կողմերին նոր սնունդ և յոժ է աւելիս, որպէս զի ինքը չզգայ այդ, և երբ յուսալով բնութեան օրէնքներից խուսափելու՝ ամեն ցաւ պատճառող հանգամանք հեռացնում է նրանից, առանց մտածելու, որ այդպիսով մի քանի անյարմարութիւնների պատճառով, որից պահպանում է նրան հենց այդ վայրկեանի համար, ապագայի նկատմամբ նրա գլխին վտանգներ և չարիքներ է բարձում. անօգուտ նախազգուշութիւն է՝ մանկական հասակի թուլութիւնն երկարացնել և հասցնել մինչև տարական հասակի վաստակալի ժամանակամիջոցը: Ըստ առասպելի՝ Թէոփսն իր որդուն ընկզմեց Սաիւքսի ալիքների մէջ՝ նրան անխո-

ցելի դարձնելու նպատակով Այս պլաբանութիւնը սիրուն և զիտողական է, Բայց այն անսիրտ մայրերը, որոնց մասին է իմ խօսքը, ուրիշ կերպ են անում. նրանք իրենց զաւակներին այնքան խորն են ընկղմում մեղկութեան մէջ, որ խկապէս նրանց թշուառութեան համար են նախապատրաստում. նրանք բաց են անում ծաղոտիներ ամեն տեսակ չարիքների համար, որոնց ճանկը պէտք է ընկնեն նրանք իբրև չափահասներ:

56. Դիտի՛ր բնութիւնը և նրա ցոյց տուած ճանապարհով գնա՛ւ. նա անդադար վարժեցնում է մանուկներին, ամեն տեսակ փորձերով կաղզուրում է նրանց մարմինը և շուտով սովորեցնում է նրանց՝ թէ ի՞նչ է նեղութիւնն ու ցաւը. Ատամների դուրս գալը ջերմ է պատճառում, սաստիկ փորացաւը՝ ջղաձգութիւն. անընդհատ հազը համարեա՛ թէ խեղդում է, որդերը չարչարում են նրանց. հիւթալիութիւնը փչացնում է նրանց արիւնը. ամեն տեսակ թթուութեան են եռում նրանց մէջ և վտանգաւոր պայարներ առաջ բերում. Մանկական հասակի համարեա թէ ամբողջ առաջին շրջանը հիւանդութիւն և վտանգ է. աշխարհ եկած երեխաների կէսը մեռնում է ութ տարեկան դառնալուց առաջ. Եթէ այս փորձանքներից յաջողութեամբ է դուրս գալիս երեխան, յո՛ժ է վաստակած լինում. նրա կեանքի հիմունքները գործադրութեան միջոցին աւելի հաստատուն կլինեն:

57. Այս է բնութեան օրէնքը. Ինչո՞ւ ես հակառակը գործում. Զե՛ս տեսնում, որ նրա գործը, կարծելով թէ լաւացնում ես, հիմնայառակ ես անում և նրա ջանքերի ազդեցութիւնը ոչնչացնում. Դու կարծում ես թէ վտանգը կկրկնապատկուի, եթէ արտաբուստ այն անես, ինչ որ նա ներբուստ է անում, մինչդեռ դրանով վտանգն աւելի ևս հեռանում ու փոքրանում է. Փորձը ցոյց է տալիս, որ բնքշացրած երեխաներից աւելի շատերն են մեռնում, քան թէ միւսներից. Եթէ նրանց ուժերի չափից չանցնենք, աւելի պակաս վտանգաւոր է երեխաներին դործի դնելը, քան թէ խնայելը. Վարժեցրէ՛ք ուրեմն նրանց նախապէս այն ցաւալի զիպուածների համար, որոնց ապագայում պիտի ենթարկուեն նրանք. Պնդակազմ դարձրէ՛ք նրանց մարմինը եղանակի, կլիմայի, տարերքի սաստկութիւնների, բաղցի, ծարաւի և յոգնածութեան դէմ. Ընկղմեցէ՛ք նրանց Սաւաթի ջրերի մէջ. Քանի որ մարմինն ինքն իւր համար սովորութիւններ չէ ստեղծել, կարելի է անվտանգ՝ ցանկացած

սովորութիւնը յատկացնել նրան. բայց եթէ նա մի անգամ արդէն իր մնայուն կերպարանքն է ստացել, ամեն մի խանգարմունք վտանգաւոր կլինի նրա համար: Մանուկը կարող է այնպիսի փոփոխութիւն կրել, որպիսին չափահասը չէ կարող. նրա փափուկ և ձկուն նեարդերն առանց ջանքերի մեր ցանկացած սովորութիւնն են իւրացնում. իսկ չափահասի արդէն կոշտացած նեարդերը միմիայն ուժի շնորհիւ կարող են ուրիշ դրութիւն ստանալ: Այդպիսով ուրեմն կարելի է մանկան ուժերն ամրացնել՝ առանց նրա կեանքն ու առողջութիւնը վտանգի ենթարկելու և եթէ նոյն իսկ մի որեւէ վտանգ ի նկատի ունենայինք, այնուամենայնիւ չպէտք է դրանից յետ կանգնէինք: Բայց որովհետեւ այդ վտանգները միշտ անբաժան կապակցուած են մարդկային կեանքի հետ, աւելի լաւ է հարկաւ, զբանց փոխադրել մարդկային կեանքի այն ժամանակամիջոցը, որտեղ նրանք ամենաանվտանգ կարող են լինել:

58. Մանուկը որքան հասակն աճնում է, այնքան աւելի թանկագին է դառնում. նրա անձի արժէքի վրայ աւելանում է նաև նրա վրայ գործադրուած հոգացողութեան արժէքը. նրա կորուստի հետ միանում է մահուան զգացմունքը: Ուրեմն առաւելապէս պէտք է մտածենք նրա ապագայի մասին, եթէ ուզում ենք նրան պահպանել. մանկանը պէտք է, երիտասարդ դառնալուց առաջ, զինել երիտասարդական հասակի վտանգների դէմ, որովհետեւ եթէ կեանքի զինը բարձրանում է մինչև այն վայրկեանը, երբ կարելի է նրան օգտակար դարձնել, ճշգրիտ յիմարութիւն է, մանկական հասակի մի քանի վտանգներին փախուստ տալը, որպէս զի նրա խելահաս հասակում այդ վտանգները բազմապատկուեն: Սրանք են ձեր բազմահաջակ ուսմունքները:

59. Մարդու վիճակն է՝ չարչարուել ամեն ժամանակ: Նոյն իսկ ինքնապահպանութեան հոգը ցաւերի հետ է կապակցուած: Երջանիկ է նա, ով իր մանկութեան միջոցին միայն մարմնական ցաւեր է զգում. այդ ցաւերը շատ աւելի պակաս խիստ ու սաստիկ են, քան ուրիշները և շատ հազիւ է պատահում, որ դրանք ստիպեն մեզ՝ մեր կեանքից հրաժարուել: Թողա՞նք պատճառով մարդ իր գլուխը չէ սպանում. համարեա՞ թէ միմիայն հոգեկան վշտերն են մեզ յուսահատութեան հասցնում: Մենք ողբում ենք մանկութեան վիճակը, այն ինչ՝ պէտք է նոյն իսկ մեր վիճակը ողբայինք: Մեր ամենամեծ չարիքների աղբիւրները հենց մեր մէջն են:

60. Մանուկը հենց ծնունդիս աղաղակում է. նրա մանկութեան առաջին շրջանը լալով է անցնում: Հուռտով սկսում են օրօրել և գգուել նրան՝ որպէս զի հանգստանայ: յետոյ էլ սպառնում և հարուածում են, որպէս զի ստիպուի լռել: Մենք կամ այն ենք անում, ինչ որ նրան է դուր գալիս, կամ թէ պահանջում ենք նրանից այն՝ ինչ որ մեզ է դուր գալիս. կամ մենք ենք նրա բմահաճութեանը ենթարկում, կամ թէ նրան ենք ենթարկում մեր բմահաճութեանը. ոչ մի տեղ միջին ճանապարհ չկայ. նա կամ հրամաններ պէտք է տայ, կամ ընդունի: Այսպէս են իշխանութեան և հպատակութեան մասին նրա ունեցած խառն յայտարարութիւնները: Դեռ խօսել կարողանալուց առաջ՝ հրամայում է. գործել կարողանալուց առաջ՝ հնազանդում է. և երբեմն պատժում է իր յանցանքը ըմբռնել կարողանալուց առաջ կամ թէ աւելի լաւ է ասել՝ յանցանք գործելու կարողութիւնից առաջ: Այսպէս կանխօրէն ներշնչում են նրա սրտի մէջ այն կրքերը, որ յետոյ բնութեան վրայ են ձգում, և երբ ամեն միջոց գործ են դնում, որ նա չարութիւն սովորի, ողբում են, թէ ինչո՞ւ է նա այդպէս դարձել:

61. Երեխան այս կերպ անց է կացնում վեց կամ եօթը տարի, կանանց ձեռքի տակ, իբրև զոհ իր և նրանց բմահաճոյքի. և երբ նրան այս կամ այն բանը սովորեցնում են, այսինքն երբ նրա յիշողութիւնը ծանրաբեռնում են այնպիսի բառերով, որ նա չի կարող հասկանալ կամ այնպիսի բաներով, որ նրան պէտք չեն, իրենց սերմանած կրքերով նրա մէջ բնութիւնը խեղդելուց յետոյ՝ այդ արհեստական կերպով կրթած արածը յանձնում են մի ուսուցչի. վերջինս էլ մանկան մէջ եղած արհեստական սաղմերն աւելի է զարգացնում և ամեն բան հասկացնում է նրան՝ բացի իր անձը ճանաչելուց, բացի ապրել և երջանիկ լինելուց: Եւ երբ վերջն այս սարկական և միենոյն ժամանակ իշխանական զաւակը, գիտութիւններով լի և առանց հասկացողութեան, թէ հոգում և թէ մարմնով հաւասարապէս թոյլ աշխարհ է դուրս գալիս՝ իր յիմարութիւնը, հպարտութիւնն և իր բոլոր մոլորութիւնները ցոյց տալու, այն ժամանակ անիրաւացի կերպով ողբում ենք մարդկանց թշուառութիւնն ու թիւրութիւնը: Ինչո՞ւ ենք գանգատւում, դա մեր բմահաճոյքի կրթած մարդն է. բոլորովին այլ է բնութեան մարդը:

62. Եթէ ուզում ես, որ մանուկը պահպանէ իր սկզբնական կերպարանքը, հենց նրա աշխարհ գալու վայրկեանից

պէտք է հսկողութիւն ունենաս նրա վրայ, Ծնունդ թէ չէ, իսկոյն քո իշխանութեան ներքոյ առ նրան և մինչև չափահաս դառնալը ձեռքիցդ մի՛ թողնի, եթէ ոչ երբէք յաջողութիւն չես ունենայ, Կնչպէս որ մայրը երեխայի բնական դաստիարակչուհին է, այնպէս էլ հայրը նրա բնական ուսուցիչն է, Բոլոր դրանք իրենց գործունէութեան կարգաւորութեան և համակարգութեան վերաբերմամբ միմեանց հետ համաձայնութիւն կայացնեն. մանուկը պէտք է մէկի ձեռքից միւսի ձեռքն անցնի: Մանուկը հասկացող, բայց հասարակ հօր ձեռքով աւելի լաւ կդաստիարակուի, քան թէ աշխարհիս ամենաճարտար ուսուցչի շնորհիւ, որովհետև աւելի շուտ եռանդը կփոխարինէ ընդունակութեան, քան ընդհակառակը:

63. Սակայն գործերը, կոչումը, պարտաւորութիւնները... այո՛, պարտաւորութիւնները, Հայրական պարտաւորութիւնը հարկաւ վերջինն է ¹⁾, Չպէտք է զարմանալ այն հանգամանքի վրայ, որ մի մարդ, որի կինը չի կարողանում իրենց զուգաւորութեան պտուղը սննդել, ինքն էլ չի կարողանայ ֆրան դաստիարակել: Ընտանիքից աւելի հրապուրիչ պատկեր չկայ. բայց միմիայն մի անձիշտ գիծ փռացնում է միւս բոլոր միացածը, Երբ մայրը շատ թոյլ է դայեակ լինելու համար, հայրն էլ շատ զբաղուած կլինի՝ ուսուցիչ լինելու համար, Երեխաները տանից հեռու, գիշերօթիկ ուսումնարաններում, դպրոցներում և վանքերում ցրուած՝ դէպի հայրական տունն ունեցած սէրը մի այլ տեղ կտանեն կամ, աւելի ճիշտն ասած, նրանք տուն կբերեն ոչ մի բանի սրտով չկաշելու սովորութիւնը, Բոլոր ու

¹⁾ Երբ Պլուտարքոսի մէջ կարդում ենք, թէ ցենզոր Կատոն, որ այնպիսի մեծ հռչակով էր կառավարում Հռոմը, իր որդուն անձամբ դաստիարակեց օրօրոցից սկսած և այն էլ այնպիսի հոգացողութեամբ, որ ամեն գործ թողնում էր, որպէս զի տեսնի թէ ինչպէս է երեխայի դայեակը, այսինքն մայրը, մերկացնում նրան և յողացնում, Երբ կարդում ենք Սուէտոնի գրութեան, թէ Օգոստոսը, աշխարհի տէրը, որ անձամբ էր տիրել և ինքն էր կառավարում, իր թոռանն ինքն էր գրել, յողանալ և գիտութեանց սկզբնական տարրերը սովորեցնում և շարունակ իր մօտն էր պահում, պէտք է հարկաւ ծիծաղենք այն ժամանակուայ բարի մարդկանց վրայ, որ այսպիսի ջնջին բաներից հաճոյք էին զգում, բայց ի հարկէ այնքան սահմանափակ էին, որ չէին հասկանայ մեր ժամանակի մեծ մարդկանց մեծ գործերը:

եղբայրները հազիւ են միմեանց ճանաչում: Երբ նրանք, մի որ և է տօնի կամ հանդիսի պատճառով, բոլորը միասին ժողովում են, ի հարկէ շատ քաղաքավարի կլինեն միմեանց հետ, բայց իրրե օտար կլարուեն: Հենց որ դադարում է ծնողների մտերմական յարաբերութիւնը, հենց որ ընտանիքի միասին ու միատեղ ընակուելը դադարում է կեանքի հրապոյրը լինելուց, պէտք է հարկաւ անկանոն կենցաղավարութեամբ մարդ իրեն անջնաս պահէ: Ո՛վ այնպէս անմիտ կլինի, որ չհասկանայ այս բոլորի մէջ եղած կապակցութիւնը:

64. Երբ հայրը սիրում է իւր զաւակներին և կերակրում, դրանով նա իր պարտականութեան միմիայն երրորդ մասն է կատարում: Մարդկութիւնը նրանից մարդիկ է սպասում, հասարակութիւնն՝ ընկերական մարդիկ, պետութիւնը՝ քաղաքացիք: Իւրաքանչիւր մարդ, որ կարող է այս երրակի պարտքը հասուցանել և չէ անում, յանցաւոր է և զուցէ աւելի ևս յանցաւոր, եթէ միայն կիսով չափ է անում: Ով իր հայրական պարտաւորութիւնները չի կարող կատարել, իրաւունք չունի հայր դառնալու: Ոչ քղբատութիւնը, ոչ գործը, ո՛չ մարդկանցից ակնածելը չեն կարող ազատել նրան՝ իր զաւակները սնուցանելու և անձամբ դաստիարակելու պարտականութիւնից: Հաւատա՛ ինձ, ընթերցո՛ղ. ես նախապէս ասում եմ իւրաքանչիւրին, ով զգացմունք ունի և այդպիսի սուրբ պարտաւորութիւններն անփութութեան է մատնում, — երկար ժամանակ դառն արտասուքներ կթափէ իր սխալների համար, և երբէք մեիթարութիւն չի գտնի ¹⁾:

65. Բայց ի՞նչ է անում այս հարուստ, քաղմագբաղ մարդը, որ իբրեւ թէ ստիպուած է իր զաւակներն երեսի վրայ ձգել: Նա վճարում է մէկ ուրիշին՝ այն պարտականութիւնները կատարելու համար, որ իրեն տաղաւալի են թուում: Վաճառելի՛ արարած, կարծում ես թէ կարող ես փողով քողալակին մի ուրիշ հայր տա՛լ: Ինքդ քեզ մի խաբի, նոյն իսկ տէր էլ չես տալի

¹⁾ Երբ ես գծագրեցի իմ՝ դաստիարակութեան մասին աշխատութիւնը, զգացի, որ այնպիսի պարտականութիւններ եմ զանցառութեան տուել, որից ոչ մի բան չէր կարող ինձ ազատել: Եյս յանդիմանութիւնն այնքան ծանր էր ինձ համար, որ համարեա՛ թէ ստիպեց ինձ յանցանքներս խոստովանել հրապարակաւ ձեմիլիս սկզբում:

Յրան, ո՛չ, այլ մի ստրուկ Բայց դա շուտով քո պաակից էլ մի ստրուկ կպատրաստէ:

66. Շատ են խօսում լաւ դաստիարակի յատկութիւնների մասին: Առաջինը, որ ես կպահանջէի նրանից—է միայն սա ենթադրում է ուրիշ շատերը—այն է, որ նա թոյլ չտայ, որ իրեն գնեն: Կան այնպիսի վեհ կոչումներ, որոնց չէ կարելի նուիրուել փողի համար և միևնոյն ժամանակ արժանի լինել այդ կոչմանը: Այդպիսի կոչումն է պատերազմողի և դաստիարակի կոչումը: Ուրեմն ո՛վ պէտք է դաստիարակէ իմ մանկանը:—Դու ինքդ, ինչպէս արդէն ասացի:—Բայց ես չեմ կարող:—Դու չես կարող... ուրեմն, որոնք մի բարեկամ: Ուրիշ հնարք չեմ գտնում ես:

67. Դաստիարակը—Ճշմարիտ որ վեհ հոգի է: Եւ իսկապէս մարդ դարձնելու համար, մարդ ինքը պէտք է կամ բնութիւն լինի, կամ թէ առաւել քան մարդը, եւ այնպիսի մի պաշտօն հանգիստ կերպով հաւատում են վարձկաններին:

68. Մարդ որքան աւելի է մտածում այդ մասին, այնքան աւելի նոր դժուարութիւններ են առաջ գալիս: Դաստիարակը պէտք է իր սանիկի համար դաստիարակուէր, նրա ծառաները պէտք է իրենց տիրող համար դաստիարակուէին, նրա ամբողջ շրջակայքը պէտք է այն սպաւորութիւնները ստանար, որ յետոյ նրան հաղորդէր. պէտք է դաստիարակութիւնից—դաստիարակութիւն յետ գնայինք, ո՛վ գիտէ թէ որքան: Ինչպէս կարող է երեխան լաւ դաստիարակութիւն ստանալ այն մարդու ձեռքով, որ ինքն էլ լաւ չէ դաստիարակուել:

69. Արդեօք այդպիսի մի հազուագիւտ մահկանացու կը գտնուի, շեմ կարող ասել: Ո՛վ գիտէ թէ ստորացման այս ժամանակներում մարդկային հոգին առաքինութեան ո՛ր աստիճանը կարող է բարձրանալ դեռ: Սակայն ենթադրենք՝ թէ այդ զարմանալի մարդը գտնուել է: Եթէ քննենք նրա անելիքը, մի և նոյն ժամանակ կտեսնենք, թէ նա ինչպէս պէտք է լիա նի: Բայց ես կարող եմ նախապէս ասել, որ այն հայրը, որ հասկանում է լաւ դաստիարակի բոլոր արժէքը, շուտով կվճռի հրաժարուել դրանից, որովհետեւ նա աւելի պէտք է աշխատէ մի այդպիսի դաստիարակ գտնելու քան թէ ինքը դաստիարակ դառնալու համար: Եթէ նա ուզում է իր համար մի բարեկամ գտնել, թո՛ղ իր զաւակին այնպէս դաստիարակէ, որ ապագայում իր բարեկամը դառնայ. այդ դէպքում նրան ուրիշ տեղ որոնե-

լու հոգսից կաշատուի. բնութիւնն էլ արդէն այդ գործի կէսն արել է նրա համար:

70. Մի մարդ, որին ես միայն իր դասակարգի աստիճանով եմ ճանաչում, առաջարկեց ինձ՝ յանձն առնել իր որդու դաստիարակութիւնը. նա դրանով հարկաւ ինձ մեծ պատիւ արաւ, բայց իրաւունք չունի դանդատուելու իմ բացասական պատասխանի վրայ. ընդհակառակը, նա պէտք է շնորհակալ լինի իմ զգուշութիւնից: Եթէ ես նրա առաջարկութիւնն ընդունէի և իմ մեթոդով սխալուէի, դժբաղդ դաստիարակութիւն կ'լինէր. իսկ եթէ յաջողէի, աւելի վատ կ'լինէր, որովհետեւ նրա որդին կուրանար իր տիտղոսը. նա չէր կարող այլ ևս իշխան լինել:

71. Ես այնքան լաւ եմ հասկանում դաստիարակի պատառութիւնների վեհութիւնը և զգում իմ անընդունակութիւնը՝ որ երբեք այդպիսի պաշտօն չէի ստանձնի՝ ինչ կողմից էլ որ առաջարկելու լինէին ինձ այդ պաշտօնը. նոյն իսկ բարեկամութեան տեսակետից աւելի ևս նոր հիմք պէտք է ունենայի մերժելու. ես կարծում եմ, որ այս գիրքը կարգալուց յետոյ շատ քչերն ինձ այդպիսի առաջարկութիւն կ'անեն, բայց այնուամենայնիւ խնդրում եմ նրանցից, որոնք կգանկանային այդ անօգուտ փորձն անել, թող զուր նեղութիւն չբաշեն. Այդ հոգման մէջ ես վաղուց արդէն բաւականաչափ փորձել եմ իմ ուժերը և վստահ կարող եմ ասել՝ թէ պիտանի չեմ: Իմ դրութիւնն էլ կազատէր ինձ այդ բանից, եթէ նոյն իսկ իմ բնական ունակութիւններն ինձ ընդունակ ցոյց տային այդ բանի համար: Այս հրապարակական բացատրութիւնն, իմ կարծիքով, պարտաւան էի տալ նրանց, որոնք, ըստ երեւոյթին, ինձ այնքան չեն յարգում, որ իմ որոշումներն անկեղծ և հիմնաւոր համարեն:

72. Անկարող լինելով կատարել այդ ամենաօգտակար գործը, ուզում եմ դոնէ աւելի հեշտը փորձել և ուրիշ շատերի նման, ձեռքս ո'չ թէ դէպի գործը, այլ դէպի՝ գրիչը մեկնել. այս կարեւոր գործն անելու փութարէն, կաշխատեմ անել, թէ ինչպէս պէտք է անել:

73. Ես գիտեմ, որ այսպիսի ձեռնարկութիւնների հեղինակները դիւրութեամբ համակարգութիւններ են առաջ բերում, որոնց իրական գործածութիւնն իրենցից չեն պահանջում. գրանք առանց առանձին ջանքերի շատ սիրուն հրահանգներ են տալիս, որոնց ոչ ոք չի կարող հետեւել. մանրամասնութիւն-

ների և օրինակների պակասութեան պատճառով, նրանց նշոյն իսկ իրագործելի առաջարկութիւնները չեն իրականանում, եթէ իրանք դրանց գործածութիւնը չեն ցոյց տուել:

74. Այդպէս ես որոշեցի իմ մտքումն ինձ համար մի սանձերցնել, որի հասակը, առողջութիւնը, դիտութիւնը և բնական ունակութիւնները յարմարուեն նրա գաստիարակութեան գործին. նրան պէտք է իր ծնուելու վայրկեանից մինչև այն տարիքը հասցնեմ, երբ նա իբրև զարգացած մարդ՝ այլ ևս բացի իրենից, ուրիշի առաջնորդութեան կարիք չի ունենայ: Այս ձևն ինձ նպատակայարմար է թուում՝ տարակոյսների մէջ մոլորուելու վտանգից ազատելու մի հեղինակի, որ ինքն իր վրայ վստահութիւն չունի. որովհետև հենց որ հեռանում է սովորական գործողութեան եղանակից, պէտք է իրեն յատուկ եղանակը փորձէ իր սանի վրայ. նա շուտով կնկատէ, կամ թէ ընթերցողը կնկատէ նրա փոխարէն՝ թէ արդեօք հետևում է մանկութեան զարգացմանը և մարդկային սրտի բնական ընթացքին, թէ ո՛չ:

75. Այդ փորձեցի ես անել՝ չնայելով առաջ եկած բոլոր դժուարութիւններին. Իգուր տեղը գրքի ծաւալը չմեծացնելու համար, բաւականացայ այն հիմունքներն առաջ բերելու, որոնց ճշմարտութիւնն ամենքին հասկանալի պէտք է լինի. Սակայն այն կանոնները, որոնց համար փաստեր առաջ բերելը կարևոր էր, բոլորն էլ գործադրեցի իմ Եմիլի կամ ուրիշ օրինակների վրայ և լիակատար մանրամասնութեամբ ակնբեր ցոյց տուի իմ սկզբունքների կարելիութիւնը. գոնէ այդ է իմ ծրագիրը, որին որոշել եմ հետևել. Թող ընթերցողը դատէ՝ թէ արդեօք այդ յաջողութե՛լ է ինձ:

76. Այդ է պատճառը, որ սկզբումը քիչ խօսեցի Եմիլի մասին, որովհետև իմ առաջին գաստիարակչական սկզբունքները թէև գոյութիւն ունեցող սկզբունքներին հակառակ են, բայց այնքան պարզ են, որ ամեն մտածող մարդու համար անկարելի պէտք է լինի դրանց հետ չհամաձայնելը. Բայց երբ այժմ աւելի հեռու եմ գնում, իմ սանը, որ ուրիշ կերպով է առաջնորդում քան ձերը, այլ ևս սովորական երեխայ չէ. նա ինքն իրեն պէտք է առաջնորդուի. Յետոյ նա աւելի յաճախ հրապարակ կգայ և վերջը ո՛չ մի վայրկեան աչքիցս չեմ թողնի նրան, մինչև որ այլ ևս իմ օգնութեան կարիք չունենայ: